

18. مودرا رمزشناسی حالات دست در شمایل های بودایی

چکیده

درک هنرهای شرقی، خصوصاً هنرهای دینی مشرق زمین، بدون آشنایی با مفاهیم نمادین مندرج در آن آثار، امری ناممکن است. کسانی که صرفاً با دانش «زیبایی شناختی» به مصاف درک چنین هنرهایی می روند، دامنه فهم آنها از ظواهر آثار فراتر نمی رود. این گونه برخورد با هنرهای دینی شرق به مثابه این است که برای شناخت یک انسان به اطلاعات ظاهری، چون قد، وزن، رنگ مو و چشم ... بسنده کنیم و سرانجام ادعا نماییم که انسان را شناخته‌ایم. هنرهای بودایی، همچون اغلب هنرهای دینی، سرشار از جزئیاتی بوده که هر یک باور معنایی گران و پیمای ژرف دارند. رمز شناسی هنرهای بودایی، زبان درک مفاهیم آنهاست، و بدیهی است که بدون فرا گرفتن زبان، خواندن و فهم متون میسر نخواهد بود. نویسنده این سطور، چند سالی است که طی درج مقالاتی (در این نشریه و دیگر نشریات) در حد بضاعت خود به معرفی وجهی از وجوه بی شمار هنر و معماری دینی مشرق زمین همت گمارده و مقاله حاضر، گامی دیگر در ادامه گام های گذشته است.

ما در این مقاله به زبان نمادین حالات دست - که زبان سانسکریت مودرا (Mudra) نامیده می‌شوند - پرداخته ایم. البته تعداد مودراها در شمایل های هندویی و بودایی بسیارند و پرداختن به همه آنها در یک مقاله نه ممکن و نه مطلوب است. از این رو، از میان مودراهای رایج در شمایل های بودایی، هشت مودرای اصلی را برگزیده و در توصیف آنها کوشیده ایم. از آنجا که شمایل نگاری زبانی بصری دارد و صرفاً با اتکای به توصیف های کلامی نمی توان حق مطلب را ادا نمود، برای هر یک از مودراهای هشت گانه، مثالی تصویری نیز ارائه شده است.

مقاله مشتمل بر دو بخش عمده است :

در بخش اول، به تبیین واژه «مودرا» پرداخته ایم و جایگاه «مودرا» را در آداب دینی توصیف نموده ایم. بخش بعدی، که پیکره اصلی نوشتار را تشکیل می دهد، به معرفی هشت مودرای اصلی اختصاص یافته است که عبارتند از:

- 1- مودرای بی ترسی، 2- مودرای احسان، 3- مودرای تمرکز، 4- مودرای چرخ قانون 5- مودرای مباحثه، 6- مودرای خرد اعلی، 7- مودرای لمس زمین، 8- مودرای نیایش

مودرا (Mudra)

«مودرا» واژه ای سانسکریت به معنای «نشان»، «علامت» یا «مهر» است. این واژه به عنوان اسم خاص به حالات نمادین دست در رقص های هندی و پیکرهای دینی - اساطیری هندویی و بودایی اطلاق می شود. مودراهای هندویی بسیار زیاد و متنوع هستند، لیکن مودراهای مرتبط با شمایل های بودایی محدودتر و شاخص ترند. البته آیین بودایی در خارج از سرزمین هند¹ (زادگاه بودا) گسترش بیشتری یافت و در شرق دور ریشه دواند و لذا بسیاری از شمایل های بودا در کشورهای واقع در شرق دور، خصوصاً چین و ژاپن، ساخته و پرداخته شده اند. واژه معادل مودرا در چین، «شاو - یین» (show yin)، و در ژاپن «شو - این» (shu- in) می باشد.

سابقه و گسترش: ریشه اصلی حالات نمادین دست به رقص های آیینی - اساطیری هند باز می گردد. بسیاری از این رقص ها بازگو کننده داستان های مرتبط با وادی خدایان و شخصیت های الهی هستند و مفاهیم مندرج در آنها مفاهیمی ژرفند، لیکن به تناسب نوع خاص بیان هنری در رقص (حرکات بدن)، بدون کلام و صرفاً با اتکای به رمزا و نشانه های بصری به ارتباط با مخاطب می پردازند. شمایل ها به این جهت که صرفاً از طریق بصری با عبادت کنندگان ارتباط برقرار می کنند و اینکه موضوع آنها انتقال مفاهیم و مضامین دینی - اساطیری است، از این رو با رقص های آیینی فصل مشترک دارند و لذا عجیب نخواهد بود که در یابیم که مودراهای بودایی ریشه در رقص های هندویی دارند. مودراها به دو دسته کلی تقسیم می شوند: «مودراهای متحرک» (حالات و حرکات دست یک انسان در حال انجام مناسک دینی یا رقص آیینی) و «مودراهای ثابت» (حالات نمادین دست در تمثال ها و شمایل ها).

اولین نمونه به دست آمده از پیکره های بودایی، که منعکس کننده حالات مودرا هستند، پیکره ای هندی، از بودای تاریخی (Shakyamuni)، متعلق به قرن دوم میلادی است. در حدود قرن هفتم میلادی با گسترش نفوذ تانتریزم (Tantrism)،

¹ محل دقیق تولد گوتوما بودا، شهر لومبینی است که اکنون در کشور نپال واقع شده است.

حالات دقیق و مشخصی از مودرا تعریف شد، که هر یک حامل مفهومی خاص بود و قدرت جادویی مرموزی را در برداشت. از این طریق بود که نمادها به همراه آیین بودایی به شرق گسترش یافتند و در تبت، چین، اندونزی و ژاپن ریشه دواندند.^۲

مودرا و آداب دینی

همهٔ ادیان و آیین های مذهبی آدابی دارند که با نوع خاصی از حرکات بدن قرین است. مودرا در آداب بودیزم باطنی (Esoteric Buddhism) مفهوم و معنایی ورای ظاهر حرکات دارد، چرا که هر حرکت معرف شأنی درونی است که از ساحت حقیقت صادر شده است. فراگیری صحیح مودراهای آیینی و نیل از مرحلهٔ طلبگی به مرتبهٔ والای پیشوای روحانی، دورانی پرمشقت و طولانی را طلب می کند چرا که هر مودرا در مرتبه حقیقی خود منعکس کننده یک مانترا (Mantra)^۳ است.

شاید بتوان از این لحاظ مودرا را تحقق بیرونی یک «کلمه» (کلمه ای با قدرت سحرآمیز) در قالب فرم جسمانی توصیف نمود. به سخن دیگر، مودرا زمانی به حقیقت خود نزدیک می شود که اجرا کنندهٔ آن، خود را با اصل «کلمه» منطبق نموده باشد، چه اگر چنین نباشد تاثیر مودرا به نسبت درجهٔ ناخالصی مجری آن کاهش می یابد و چه بسا اثری وارونه بنماید. چرا که مانترها (اوراد و کلمات سحرآمیز) چنانچه عاری از توجه و حضور و بدون تسلط و مهارت به کار گرفته شوند می تواند زیانبار باشند.

² John Murray, Hall's Illusxtrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art, London, 1994, P.131

(به معنای وردی جادویی است که با آوا همراه است. کلمات و اصوات، هر يك دارای نیرویی درونی و مرموزاند. هنگامی mantra مانترا³) که این دو با هم ترکیب می شوند، با هر ترکیبی نوعی نیروی کیهانی انگیخته می شود.

(، مانترها آیاتی برای فراخواندن خدایان، به منظور رفع بلایا و عمر طولانی هستند، در برخی موارد اصواتی کوتاه vedas در کتب مقدس ودا و بدون معنایی خاص، در اول و آخر این آیات خوانده می شوند. اعتقاد بر این است که این اصوات نیرویی جادویی در خود دارند. مانترا می تواند شامل يك صدا، يك کلمه و يا گروهی از کلمات باشد که نیایش کنندگان یا آن را با آوای بلند و کوتاه قرائت می کنند و یا در سکوت و مراقبه، حواس خود را بر آن متمرکز می سازند. انجام صحیح و مکرر مانترها با حضور و مراقبهٔ کامل و با آداب و تشریفات مشخص، مسیر ارتباط را میان انسان با رب النوع خاص می گشاید. فرا گرفتن و انجام مانترا می بایست از طریق «مراد» طی آدابی خاص به «مرید» منتقل شود.

این آموزش که با نوعی «اجازه» از سوی «پیر» همراه است، نیروی جادویی مندرج در آواها و کلمات را فعال می کند.

گفتیم که واژه مودرا به معنی «مُهر» است، مَهْری که اعتبار مانترای مربوط به خود را تضمین می کند، لذا استعمال غلط آن در واقع جادوی مندرج در کلمات (مانترا) را باطل می کند و دخالت غیر متعهدانه در امور نیروهای کیهانی به شمار می رود. از این رو آموزش حرکات مودرا، از سوی مرشد به مرید، همواره با آموزش و پرورش فردی همراه است و ظرایف پیچیده آن چون رموزی مقدس از پیران طریقت به مریدان نیک سیرت منتقل می شود.

مودراهای اصلی در شمایل های بودا

هنربودایی در بارزترین وجه خود در پیکره های بودا جلوه کرده است. این تندیس ها در طیف وسیعی از ابعاد و از مواد گوناگون ساخته شده اند.⁴ حالات چهره نوع قرار گرفتن بدن (ایستاده، نشسته و خوابیده)، تزیینات و آرایشهای متفاوت مو و ... هر یک می توانند موضوع یک پژوهش مستقل باشند. از آنجا که مودراها حامل مفاهیم نمادین و ژرفی در شمایل های بودا هستند، در این مقاله به معرفی مودراهای شاخص پرداخته می شود.

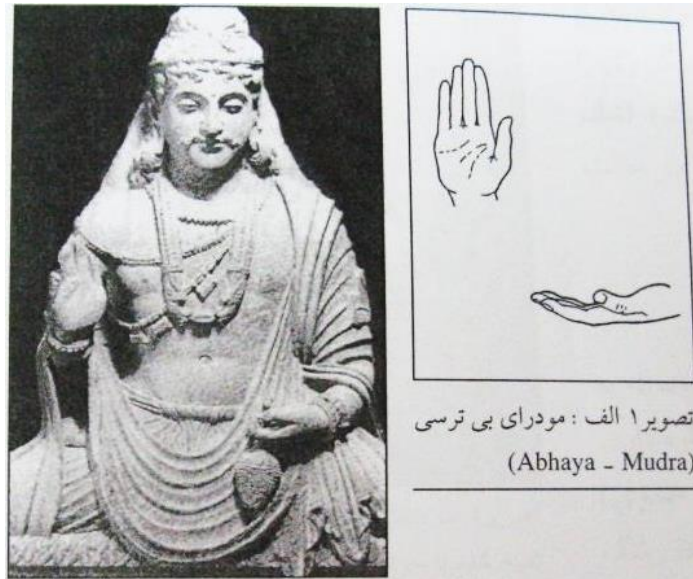
مودراهای ثابت (حالات دست در شمایل های بودا) را می توان به هشت دسته اجمالی به شرح زیر تقسیم نمود :

1- ابھایا مودرا (Abhaya - mudra) یا «مودرای بی ترسی»⁵ : (تصاویر 1 الف و 1 ب) در این حالت، دست راست بلند شده در حالی که کف دست به سوی مخاطب است. این مودرا، مخاطب را به آرامش و سکون دعوت می کند، به او اطمینان می دهد که در حریم امن قرار دارد و نباید خوفی در دل راه دهد. این حالت دست از رایج ترین نمادهای جسمانی در تمثال های دینی است : تمثال های اهورامزدا اغلب به همین حالت تصویر می شوند. پیکره های امپراطوران روم در هنرهای مسیحی نخستین، همچنین تمثال های عیسی (ع) و حواریون نیز به کرات باهمیت حالت دست تصویر شده اند. در مشرق زمین، این حالت دست - در پیکره های خدایان و قدسیان - به وفور دیده می شود و در هند شمایل های بی شماری از برهما، شیوا، ویشنو، کریشنا و دیگر ایزدان در این حالت ساخته شده اند.

⁴ برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به «تحول شمایل نگاری بودایی در امتداد جاده ابریشم»، امیر حسین ذکرگو، هنرنامه، پاییز 1378، ساده دوم، شماره 4، صص 21-4.

⁵ Mudra of Fearlessness

تصویر 1- مودرای بی ترسی (Abhaya-Mndra)

تصویر 1- ب : پیکره بودیساتوامایتريا (Bodhisattva Maitreya) در حالت مودرای بی ترسی هند، سبک گاندها را.

مرجع تصویر : کتاب The Buddha Image : Its Origin and Develop

اولین تمثال هندی بودا که قدمت آن به قرن دوم میلادی باز می گردد، همین حالت را نشان می دهد. در «مودرای بی ترسی» (ابهایا مودرا) دست چپ در حالت افقی است، کف دست رو به بالاست و با آرامش بر پاها و دامن بودا قرار دارد.

واژه معادل «ابهایا مودرا» در زبان ژاپنی «سموی این» (Semui-in) است. این حالت ضمن القای «بی ترسی» نمادی از شان «قانون گذاری» (lawgiving) است : تندیس بودا به عنوان شارع آیین بودایی و مروج دهارما (Dharma)⁶ نیز در همین حالت دیده می شود. لذا حالت abhaya-mudra بودا را از یک سو به عنوان «شارع و قانون گذار» معرفی می کند و از سوی دیگر وی را در مسند «محافظ برقرار کننده امنیت» نشان می دهد. شمایل های ابهیا مودرا معمولاً در حالت نشسته هستند.

⁶ Dharma : دهارما را می توان اجمالاً «حقیقت» یا «سنت الهی» ترجمه کرد. این واژه در بردارنده مفهوم قوانین دینی و خصوصاً تعالیم بودا نیز هست.

افسانه مرتبط با ابه‌ایا مودرا

در متون بودایی، افسانه ای نقل شده است که به استفاده از نماد «بی ترسی» توسط بودا اشاره دارد. براساس این افسانه، بودا برادری (پسر عموی) داشت به نام دواداتا (Devadatta) که به بودا رشک می ورزید. با افزایش محبوبیت بودا و زیاد شدن مریدان، بر رشک دواداتا نیز افزوده شد. این دشمنی تا حدی پیش رفت که قصد هلاک بودا کرد. روزی فیلی رمیده، خشمگین و غول پیکر را به سوی بودا روان کرد. بودا وقتی فیل خشمگین را دید که به سویش می آید، دست راست خود را به حالت «ابه‌ایا-مودرا» بلند کرد و با آرامش در فیل نگریست، خشم جانور را فرو نشاند و آن را آرام کرد. «ابه‌ایا مودرا» نمادی است در بر دارنده آرامش و سکون دل برای همه آنهایی که به ساحت دهارما روی می آورند.^۷

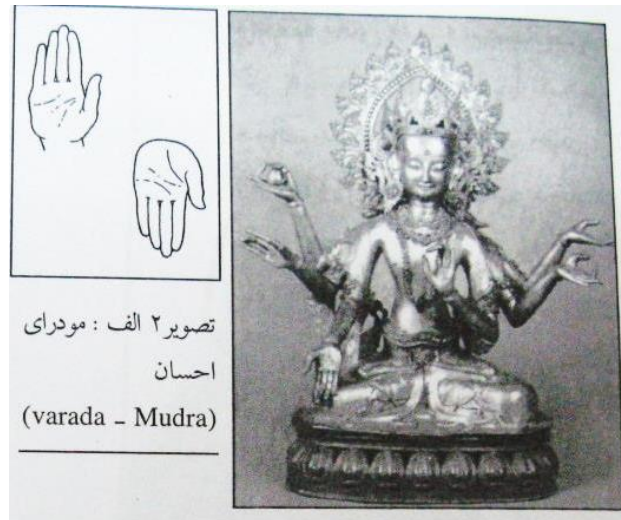
2- وارادا- مودرا (Varada-mudra) یا «مودرای احسان»^۸: (تصاویر 2 الف و 2 ب)

این مودرا با دست چپ اجرا می شود در حالی که دست راست می تواند حالت های متفاوتی داشته باشد، اما معمولاً با مودرای پیشین (مودرای بی ترسی یا ابه‌ایا مودرا) همراه است. در این وضعیت، دست چپ حالتی درست مخالف جهت دست راست دارد، یعنی انگشتان دست کشیده به طرف پایین و کف دست کماکان به سوی مخاطب است. بازو و آرنج دست چپ در حالت «وارادا- مودرا» ممکن است رها و آویزان باشد با اینکه قدری به طرف جلو خم شود. تعداد شمایل هایی که نمایانگر این حالت باشند زیاد نیستند. گاهی نیز جای دستها عوض می شود و وارادا مودرا با دست چپ اجرا می شود.

⁷ Nitinkumar, Mudras of The Great Buddha: Symbolic Gestures and Postures, Article of the Month, August 2001, www.exoticindia.com

⁸ Mudra of charity, Blessing or Offering

تصویر 2 الف : مودرای احسان (varada-Mudra)

تصویر 2 ب : تمثال بودیساتوا با چند دست، مس با روکش طلا، تعبیه شده با جواهرات. نپال، قرن 18 الی 19 میلادی اندازه

67*5.39*32 سانتی متر

در این مجسمه دست راست بودیساتوا به حالت مودرای احسان (varada-Mudra) است.

مرجع تصویر : Treasures of Tibetan Art, Pl.79

«وارادا - مودرا» نمادی از صدقه، رحمت و احسان است. به شمایل هایی که دارای این ویژگی هستند، «قدرت برآوردن حاجات» نسبت داده می شود. اغلب شمایل های آوالوکیتشوارا (Avalokiteshvara)⁹ در حالت **؟** دیده می شوند¹⁰ شمایل ایزدان آیین «هندو» شامل ویشنو، شیوا، برهما، کریشنا و برخی دیگر از خدایان نیز در این حالت دیده می شوند.

رمزهای پنج انگشت : پنج انگشت کشیده در این مودرا نمادی هستند از پنج مرتبه از کمال شامل :

- سخاوت

⁹ Hall's illustrated DictionaryP.132

¹⁰ Avalokiteshvara

- اخلاق

- صبر

- همت

- تمرکز و مراقبه

هنگامی که «مودرای احسان» (varada mudra) با «مودرای بی ترسی» (abhaya-mudra) آمیخته می شود در زبان ژاپنی آن را «سگان سموی - این» (Segan Semui-in) یا «یوگان سموی - این» (Yogan Semui-in) می خوانند.^{۱۱}

3- دهیانا مودرا (Dhyana – mudra)، «مودرای تمرکز»^{۱۲} (تصاویر 3 الف و 3 ب)

دهیانا - مودرا در چند حالت دیده می شود. در رایج ترین حالت، دست راست، گشوده و با انگشتان کشیده، روی دست چپ قرار می گیرد و مجموعه دو دست در حالتی بدون تنش (کف دست رو به بالا) در جلوی فرد به مراقبه نشسته، بر دامن و تکیه دارند.

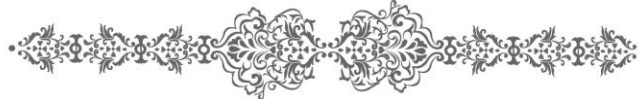
در برخی از تمثال ها، دست ها در سطح شکم و در برخی دیگر در سطح نشیمنگاه قرار گرفته اند. «دهیانا - مودرا»، مودرای تمرکز بر قوانین حاکم بر هستی است و نیت سالک در این حالت نیل به کمال روحانی است. براساس اقوال منقول در روایات، بودا در زمانی که زیر درخت مشهور به درخت تنویر، به مراقبه و تمرکز مشغول بود، دستانش در حالت «دهیانا - مودرا» (مودرای تمرکز) بودند. وی در این حالت به مرتبه تنویر و اشراق رسید. مرتاض ها و پیروان طریقت یوگا نیز در حال مراقبه، این حالت را اختیار می کنند. «مودرای تمرکز» برای شخص به مراقبه نشسته، تعادل فکری، آرامش حواس و سکون دل به ارمغان می آورد.

نام دیگر این مودرا «پادماسانا- مودرا» (padmasana - mudra) است.^{۱۳} در برخی از شمایل های بودا، حالت دستان در «مودرای تمرکز» (دهیانا- مودرا) به طوری است که نوک انگشتان شست، یکدیگر را لمس می کنند و در نتیجه فضایی مثلثی

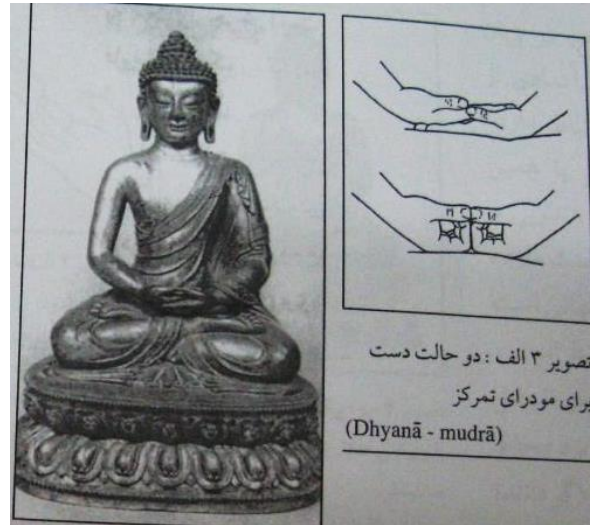
¹¹ <http://www.exoticindiaart/mudras>

¹² Mudra of concentration

¹³ Dr. Radma Sudhi, Symbols of Art, Religion and philosophy, New Delhi, 1988, P.68

شکل در این بین ایجاد می شود. دو ضلع جانبی این مثلث، انگشتان شست هستند و قاعده آن : انگشتان دو دست که روی هم قرار دارند.

تصویر 3 الف : دو حالت دست برای مودرای تمرکز (Dhyana -mudra)

تصویر 3 ب : پیکره فلزی آمیتابابودا (بودای نور بی انتها) با روکش طلا، چین یا تبت «قرن 15» 16 میلادی، اندازه

26/6*18/5 سانتیمتر

در این مجسمه، بودا در حالت مودرای تمرکز (Dhyana –mudra)، نشسته بر تخت لوتوس تصویر شده است.

مرجع تصویر : Treasures of Tibetan Art p.58

این فضای سه گوش، نماد «سه گوهر بودایی» (Three Jewels of Buddhism) است،¹⁴ این سه گوهر عبارتند از :

- شخص بودا

- قانون دهارما

¹⁴ Nitin Kumar, "Mudras of The Great Buddha": Symbolic Gestures and Postures.
<http://www.exoticindia.com>

- اجتماع سانگا¹⁵

حالت دیگر «مودرای تمرکز»، در تمثال هایی دیده می شود که انگشتان هر دست با شست همان دست یک حلقه می سازند و دو حلقه در مقابل هم، ترکیبی قرینه و متوازن به وجود می آورد. حلقه های ایجاد شده معرف «گردونه قانون الهی» (Wheel of Divine Law) است.

4- دهارما چکرا - مودرا

(Dharma chakra mudra)، مودرای چرخ قانون¹⁶: (تصاویر 4 الف و 4 ب)

واژه «چکرا» (Chakra Cakra) در سانسکریت به معنای چرخ است و با واژه «چرخ» در زبان فارسی از یک ریشه است. «چکرا» اساساً نمادی از گردش سال است و با خورشید ارتباط دارد. (عبارت «چرخ فلک» در فارسی نیز با همین مضمون مرتبط است.) در شمایل های هندویی و بودایی، هنگامی که تمثال چرخ را به دست دارد، نمادی از استیلای وی بر نیروهای کلی جهانی است و به سخن دیگر وی بر «چرخ فلک» مسلط است و لذا او را «چکراورتین»¹⁷ می خوانند. در شمایل نگاری هندویی، ویشنو (Vishnu)¹⁸ ایزد محافظ کاینات، چرخ را به دست دارد. این نقش (گرداننده چرخ فلک) در هنر بودایی به شمایل های بودا منتقل شده است.

نماد «چرخ» در مراحل اول شکل گیری هنر بودایی، معرف شخص بودا بوده و رفته رفته این نماد به عنوان مظهر «دهارما» (Dharma) مورد توجه قرار گرفت و «چرخ دهارما» (Dharma-Cakra) خوانده شد. همان گونه که قبلاً گفته شد «قانون دهارما» قانونی الهی و ازلی است و در کلام اسلامی ما به ازای آن، «سنت الهی» است چرا که در «قانون الهی دهارما» هیچ تغییر و تحولی رخ نمی دهد و همچون طلوع و غروب آفتاب که حدودش ثابت و خارج از دست انسان است، قانون دهارما

¹⁵ واژه سانگا (Sangha) به معنای گروه و اجتماع است. این واژه به عنوان اسم خاص به اجتماع راهبان یا راهبه های بودایی اطلاق می شود که به درجه ای از اشراق رسیده اند.

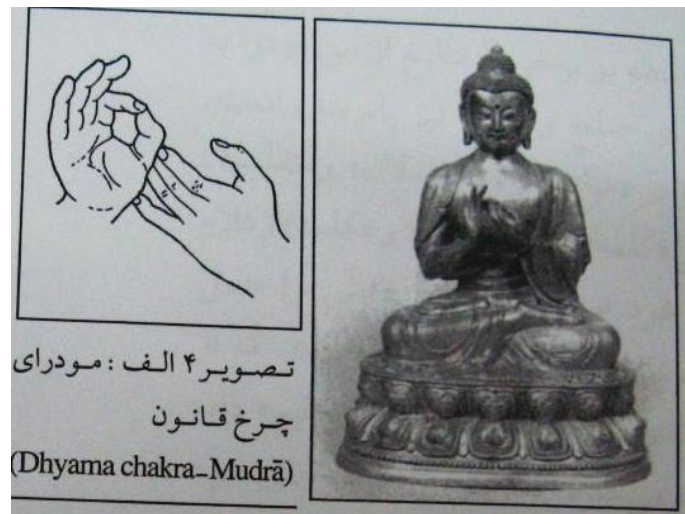
¹⁶ Mudra of The wheel of law

¹⁷ چکراورتین (chakravartin) از القاب منتسب به شخصیت های الهی است و معنی آن «دارنده چرخ» است. منظور از «چرخ» گردونه هستی است و دارنده چرخ، کسی است که از سوی خداوند مبعوث شده تا به آنگاه او، چرخ ناموس الهی بر محور خود استوار بماند. برای مطالعه بیشتر در مورد «چکراورتین» مراجعه کنید به «از کوروش تا آشوکا: سیری تطبیقی در هنرهای باستانی و باورهای دینی هند و ایران»، امیرحسین ذکرگو، هنرنامه، پاییز 1377، سال اول شماره 1، صص 19-2.

¹⁸ ویشنو، یکی از سه ایزد اصلی در تثلیث هندویی (شامل برهما، شیوا و ویشنو) است. این ایزد، خصوصاً در هند شمالی، مرتبه ای بالاتر از آن دو دیگر دارد. چه اوست که ایزد محافظ کاینات است و بقا و دوام جهان به او وابسته است.

نیز لایتغیر است.¹⁹ «دهارما» به معنای «تعالیم بودا» نیز هست و لذا «مودرای چرخ قانون» (دهارما چکرا - مودرا) با تعلیم و آموزش مرتبط است. لذا آن را «مودرای آموزش» نیز خوانده اند. در این مودرا - که معمولاً با دست راست انجام می شود، نوک انگشت شست و انگشت نشان، یکدیگر را لمس می کنند و حلقه ای به وجود می آورند. این حلقه از یک سو نشان چرخ دهارما است و از سوی دیگر حالت تعلیم را نشان می دهد. در بسیاری از شمایل ها، انگشتان دست چپ، دست راست را لمس می کنند. حالت ترکیب دو دست، بیشتر حالت آموزش و تعلیم را تداعی می کند. گاهی اوقات حالت حلقه (چرخ) با هر دو دست ایجاد می شود.

تصویر 4 الف : مودرای چرخ قانون (Dhyama chakra -Mudra)

تصویر 4 ب : پیکره فلزی بودای تاریخی (Shakyamuni-Buddha) با روکش طلا چین، قرن 16-17 میلادی اندازه :

26/5* 35 سانتیمتر

در این پیکره کوچک، بودا در حال مودرای تمرکز یا مودرای تعلیم، نشسته بر تخت لوتوس دیده می شود.

مرجع تصویر : Treasures of Tibetan Art, p.4.

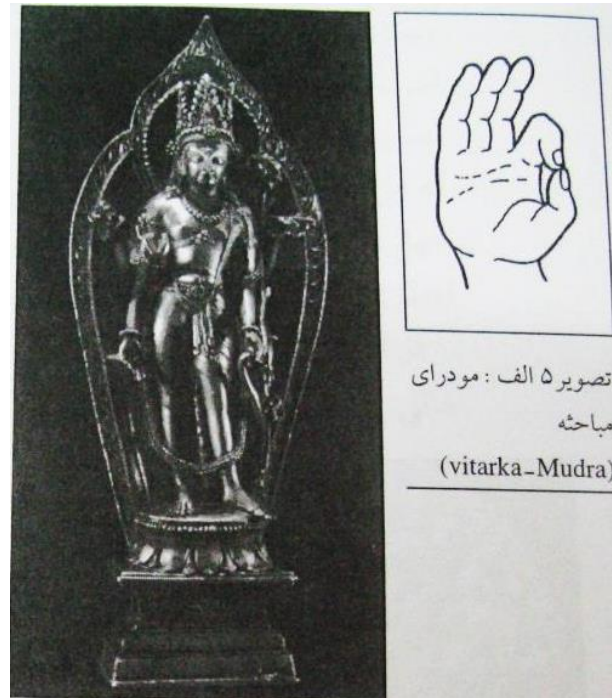
¹⁹ برای مطالعه بیشتر در مورد نماد شناسی چرخ در آیین بودایی، رجوع کنید به «تحول شمایل نگاری بودایی در امتداد جاده ابریشم»، هنر نامه، پاییز 1378، سال دوم شماره 4 (صص-21-5)

«مودرای چرخ قانون» به زبان ژاپنی «تمبورین - این» (temborin-in) گفته می شود. شمایل های ژاپنی در این حالت، بودا را در حال ترویج و تعلیم قانون الهی دهارما معرفی می کند.²⁰

5- ویتارکا - مودرا (Vitarka-mdra) «مودرای مباحثه»²¹ (تصاویر 5 الف و 5 ب)

به این مودرا، «مودرای استدلال» یا «مودرای تعلیم» نیز گفته می شود، و قرابتی با «مودرای دهارماچکرا» (شماره 4) دارد. این مودرا در برخی شمایل ها با دست راست و در بعضی دیگر با دست چپ دیده می شود. در تعدادی از تمثال ها هم، هر دو دست در حال اجرای این مودرا هستند. در حالت اخیر، نوک انگشتان دست راست به سوی بالا و نوک انگشتان دست چپ به سوی پایین است و نوک انگشتان شست و انگشت نشان هر دو دست، به یک دیگر متصل شده، حلقه ای را تشکیل می دهند. کف هر دو دست رو به مخاطب است، دست راست تا ارتفاع شانه بالا می آید و دست چپ، هم ارتفاع نشیمن است.²² در برخی شمایل ها تنها دست چپ در جلوی بدن برپاها تکیه کرده و دست راست به حالت «ویتارکا مودرا» افراشته شده است.

²⁰ Mudra" by E. Dale Sanders in the "Encyclopedia of Religion" (ed . M . Eliade) Ny, 1987 "

²¹ **Mudra** of Argumentation and Appeasement

²² Mark Schumacher, www. Onmarkproductions.com/ html/mudra - japan,.shtml

تصویر 5 الف : مودرای مباحثه (vitarka-Mudra)

تصویر 5 : پیکره ایستاده اوالوکیتشوارا (Avalokitesvara) از جنس مفرق و نقره کشمیر، قرن 10 الی 11 میلادی بلندی

34 سانتیمتر

مرجع تصویر : Tibetan Art, pl.33

در معدودی از شمایل‌ها انگشت نشان و انگشت کوچک مستقیم و کشیده هستند و دو انگشت وسط حالت منحنی دارند، در حالی که دست چپ رو به بالا، و دست راست رو به پایین است.²³

در تعدادی از شمایل‌ها هم دیده شده که به جای انگشت نشان، یکی از دو انگشت میانی (انگشت نشان یا انگشت کوچک) به شست متصل می‌شوند و حلقه را تشکیل می‌دهند.

از مفاهیم مرتبط با این مودرا «صلح و صفا» است و به همین واسطه در برخی از منابع از این مودرا به عنوان «مودرای صلح و صفا» نیز یاد شده است. توضیح اینکه در «مباحثه»، «استدلال» و «تعلیم»، نیروی مقدس «کلمه» به کار می‌رود و «کلمه» (کلام مقدس) با خود صلح و صفای باطنی را حمل می‌کند. جان تشنهٔ سالک با شنیدن «کلمه»، که از طریق «مباحثه»²⁴ و «استدلال» به او «تعلیم» داده می‌شود، آرام می‌گیرد. تشویش و تردید، جای خود را به سکون و اطمینان می‌بخشند و حلقه ای از آرامش و صفا، وجود شنونده را در بر می‌گیرد. پس او که تعلیم یافته، و قداست «کلمه» را دریافته، به وادی هدایت راه یافته است. این حالت دست در اغلب فرهنگ‌های مستقر در مناطق ساحلی مدیترانه و همچنین در کشورهای خاور نزدیک و خاور دور با «کلمه» و «تعلیم» مرتبط است.²⁵

واژه معادل «ویتارکا مودرا» در زبان ژاپنی «ani-in» یا «raigo»²⁶ است.

6- واجرا – مودرا (Vajra-mudra) «مودرای خرداعلی»²⁷ (تصویر 6 الف و 6 ب)

²⁴ E.Dale Sunders in the "Encyclopedia of Religion"

²⁶ Mark Schumacher, www...

²³ همان

²⁵ همان

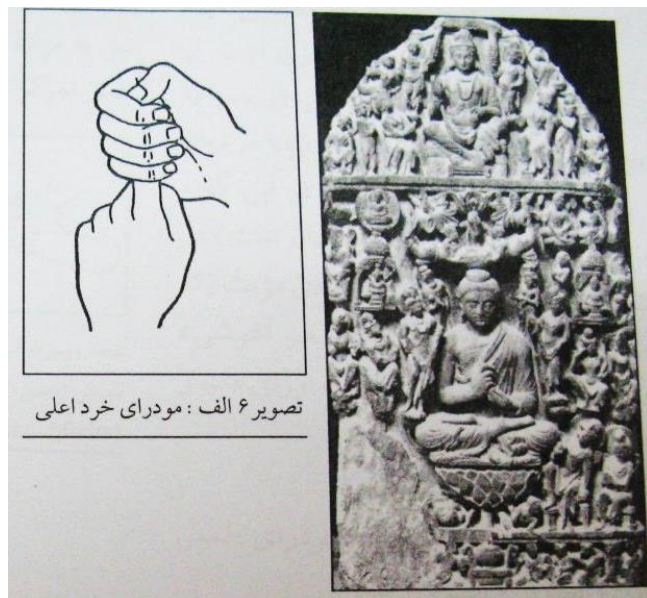
نام های دیگر این مودرا، «مودرای مشت خرد» و «مودرای شش عنصر» است. واژه سانسکریت «واجرا» (Vajra) به مفهوم آذرخش است و نمادی است از فنا ناپذیری و جاودانگی.

واژه معادل «واجرا مودرا» در زبان ژاپنی «chiken-in» است.

«واجرا» از جنگ افزارهای رایج در میان شخصیت های اساطیری هند است و استفاده از آن در شمایل های ایزدان هندو، مثل ویشنو – بسیار دیده شده است. دو سر «واجرا» (در قالب جنگ افزار) به صورت دو مشت است. قدرت نابود کننده و اجرا مربوط به عالم ماده نیست و از این رو، قوای غیر الهی، یارای مقاومت در مقابل این حربه را نخواهد داشت.

در شمایل نگاری بودایی، «واجرا» در حالات دست بودا جلوه ای نمادین به خود گرفته است. و اجرا در اینجا سلاحی است که نیروی نهفته در آن، «خرداعلی» است و از آنجا که این خرد، نابود کننده شور و تشویش ناشی از جهل و غلفت است، آن را «مودرای مشت خرد» (mudra of knowledge fist) نامیده اند.

در این مودرا، دست راست، مشت می شود در حالی که شست در میان انگشتان پنهان است.

تصویر 6 الف : مودرای خرد اعلی

تصویر 6 ب : تمثال سنگی بودا در حالی که گروبیان برفراز سر او در پروازند و آماده نهادن تاج وارستگی برسر او، سبک

گاندهارا، در این نقش برجسته زیبا او در حالت «مودرای خرد اعلی» نشسته به تخت لوتوس دیده می شود.

مرجع تصویر :

The Buddha Image its Origins and Development Pl.50b

انگشت نشان به سوی بالا بلند شده و کف دست به سوی بیرون یا پایین است. دست چپ نیز مشت می شود (کف دست به طرف درون یا بالاست) و انگشت نشان دست راست را در خود جای می دهد و شست دست چپ باز است.²⁸

گفتیم که نام دیگر این حالت «مودرای شش عنصر» است. لازم به توضیح است که جهان شناسی هندویی، بر خلاف نگرش رایج، که برای عالم، چهار عنصر قایل است، جهان را متشکل از پنج عنصر می داند که عبارتند از : آب، آتش، خاک، هوا و ائیر (در برخی منابع بجای ائیر «فلز» آمده است). به این پنج عنصر، که به طور نمادین در پنج انگشت دست چپ جلوه گر شده اند، عنصر ششمی نیز افزوده می شود که همانا «معرفت معنوی» است که به طور نمادی در انگشت نشان دست راست متجلی است.

این عنصر ششم (انگشت نشان دست راست) در میان پنج عنصر جهان ماده (پنج انگشت دست چپ) پنهان است ولی جان آن پنج عنصر دیگر است، چه این «معرفت معنوی» است که به دانش های مادی ارزش می بخشد و آنها را به کمال می رساند. جهان پنج عنصری، جهانی مملو از کثرات، غرقه در تشویش و تردید، نامتحد و از هم گسیخته است اما آنگاه که این عنصر ششم فرا مادی که «فنانا پذیر» و قدرتمند است به عناصر دیگر پیوست، کثرت راه وحدت رهنمون می شود، گسیختگی را به

²⁸ Fredrick W. Bunce, A Dictionary of Buddhist and Hindu Iconography , New Delhi 1997

وصلت می کشاند و دوگانگی تردید را به یگانگی توحید می رساند. نام دیگر این حرکت، «جنانا - مودرا» (Jnana-mudra) است.^{۲۹}

مفهوم «واجرا مودرا» در دیدگاهی تانتراپی: سنت دینی تانتراپی (tantrism) از سنن باستانی هند است که در قرن هفتم میلادی صورت نظام یافته ای به خود گرفت. این مکتب در جریان تحول تاریخی خود، بر دو مکتب بودیزم و هندوئیسم تأثیر گذاشت. از دیدگاه تانتراپی نیروهای جنسی (مذکر و مونث) ریشه در عالم ماوراء ماده دارند و در عالم طبیعت نیز نقشی کلیدی ایفا می کنند. در تانتریزم دو جریان اصلی وجود دارد: یکی «واماچارا» (vamachara) که به جریان دست چپ شهرت دارد و پیروان آن خود را به نیایش نیروی مونث (الهه ها و ایزد بانوان) معطوف می دارند و جریان دوم «داکشینا چارا» (dakshinachara) یا جریان دست راست است که پیروانش ایزدان مذکر را نیایش می کنند.^{۳۰} در هر حال کمال هر چیز در عالم، در گروه زمانی است که نیروی مذکر و مونث به یگانگی می رسند. «مودرای خرد اعلی» (واجرا مودرا) در آیین تانتراپی، نمادی از یگانگی میان نیروی مذکر و مونث است و لذا رمزی است از کمال مفهوم این نماد با شمایل های «یب - یام» (Yab-yum) ارتباط دارد. واژه yab-yum در زبان تبتی به معنای «پدر و مادر» است. در این گونه شمایل ها، ایزدی مذکر (که نماد آسمان است) در حالت مراقبه نشسته و در آغوش او ایزدی مؤنث (که نماد زمین است) قرار دارد. این هم آغوشی، معرف وصلت مقدس میان نیروهای ماورای ماده و ماده است.^{۳۱}

7- بهومی سپارشا - مودرا

(Bhumisparsha- mudra)، «مودرای لمس زمین»^{۳۲} (تصاویر 7 الف و 7 ب) «مودرای لمس زمین» حالتی است که با دو دست انجام می شود.

²⁹ واژه ساتسکریت Jnana به معنای معرفت و دانش است. این واژه در مضامین دینی به معنای «دانش الهی» است چرا که تنها این نوع معرفت است که به حقیقت و سکینه قلب راه می برد. دانش های رایج، که بر اطلاعات و ارقام و آمار استوارند، همواره دستخوش تردید و تغییرند و تنها معرفت الهی (Jnana) است که تردید و تغییری در آن نیست.

³⁰ John murray , Hall's illustrated ... p.141

³¹ Mudra of Touching the Earth

³² AnnaL. Dallpiccola , Dictionary of Hindu Lore and Legend , London, 2002

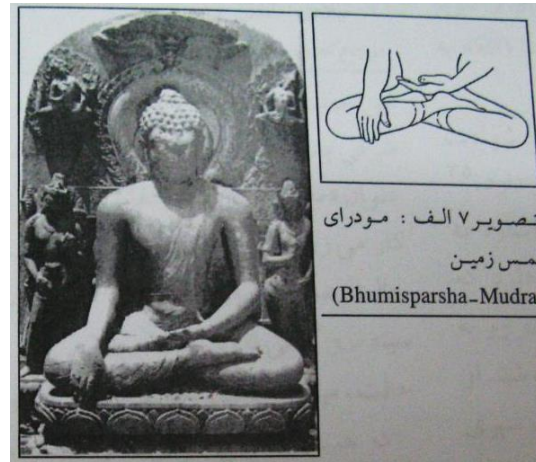
دست راست آزادانه از روی زانو آویخته می شود به طوری که سرانگشت (یا سرانگشتان)، زمین را لمس می کنند. در این حال، دست چپ به صورت باز و کف دست رو به بالا، در دامن بودا قرار می گیرد. این «مودرا» با واقعه ای از زندگی بودا ارتباط دارد که در افسانه ها و متون بودایی نقل شده است. مطابق این روایات، هنگامی که بودا زیر درخت تنویز (bodhi tree) به مراقبه نشست بود، شیاطین – به سرکردگی «مارا» (mara)، بر وی هجوم بردند تا در تمرکز او خلل ایجاد نمایند.

«مارا» معادل «اهریمن» و «شیطان» در ادیان سامی است و او با تمسک به حيله های گوناگون و استفاده از گرایشات نفسانی انسان، تلاش می کند که فرد سالک به مراقبت نشست را بفریبد و در حال حضور او رخنه کند. «مارا» دختران زیبا و دلربایی دارد و آنها را به راهزنی معنوی زاهدان می فرستد.³³ در روایات آمده است که دختران «مارا» در پیش روی گوتاما (بودا)، هنگامی که در حال مراقبه بود، به دلربایی و رقص های فریبنده مشغول شدند تا او را از نیل به مرتبه اشراق باز دارند. اما بودا همچنان در عمق تمرکز معنوی خود باقی ماند. وی در این حال انگشتان خود را به زمین سایید و «زمین» را به شهادت خواست تا گواهی دهد که به رغم کشش های نفسانی و فریبندهی زیبا رویان رقصنده، همچنان به مراقبه ادامه داده و حال حضور روحانی خود را در نباخته است. زمین (که در اینجا مظهر قوای عالم است) در پاسخ به درخواست بودا و تایید حقانیت وی، صدای مهیب رعد را طنین افکن کرد و به پایمردی او گواهی داد.³⁴ به همین دلیل این مودرا را «مودرای شهادت زمین» (Earth as Witness) نیز نامیده اند.

³³ Jan knappert Indian Mythology, New Delhi 1992 (First published 1991), pp.166-67

³⁴ Thomas, E.J. The life of Buddhaas Legend and History, London, 1949, pp.74-5

تصویر 7 الف : مودرای لمس زمین (Bhumisparsha-Mudra)

تصویر 7 ب : پیکره سنگی بودا در حال مراقبه، زیر درخت تنویر، گاندهارا، در این پیکره، بودا در حالت مراقبه بر روی تخت

لوتوس نشسته و دست های او «به حالت مودرای لمس زمین» قرار گرفته اند.

مرجع تصویر :

The Buddha Image its Origins and Development pl.5d

این مودرا از رایج ترین مودراهای شمایل بودا در تمام خاور دور به شمار می رود. نکته حایز اهمیت در مورد این مودرا اینکه، بر خلاف دیگر مودراها که برای نمایش شخصیت های مختلف اساطیری و دینی هندوی و بودایی استفاده شده اند - «مودرای شهادت زمین»، منحصرأً به شخص بودا، به عنوان یک شخصیت تاریخی (Sakyamuni)، ارجاع دارد. وی (گوتاما) پس از موفقیت در تسلط بر نفس در این مرحله، نهایتاً به مرتبه والای اشراق و تنویر (Enlightenment) نایل گشت و به بودا (آنکه به مرتبه تنویر رسیده است) ملقب شد.

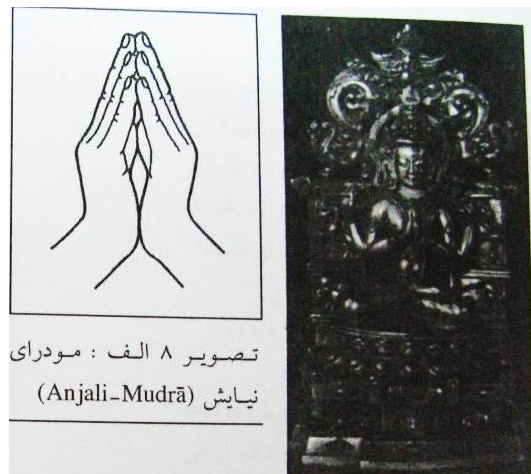
در تعدادی از شمایل های «مودرای شهادت زمین»، کاسه ای در دست چپ بودا قرار دارد.³⁵ این کاسه که «کاسه صدقات» است، اشاره به دوره ای از زندگی «سیدهارتا» (بودا) دارد که زندگی شاهزادگی را رها کرد، از دربار پدر رو به کوه و جنگل نهاد و در پی یافتن حقیقت روان شد. او اوقات خود را به تمرکز و مراقبه و ریاضت سپری می کرد و دایم در سفر بود. در این ایام

³⁵ Mark Schumacher

نیازهای اولیه و قوت اندک خود را از طریق صدقات و کمک های مردمی تامین می کرد. «کاسه گدایی» (صدقات)، به این مرحله از زندگی تاریخی بودا اشاره دارد و ضمناً ارائه طریقی برای راهبان بودایی است که می بایست بر نفس خود غلبه کنند و برای کشتن تکبر و غرور، دوره ای از زندگی خود را به «دوره گری» و گدایی بپردازند.

8- انجالی - مودرا (Anjali-Mudra)، «مودرای نیایش»^{۳۶} : (تصاویر 8 الف و 8 ب) «انجالی مودرا» رادر ترجمه ها، با عناوین «مودرای احترام»^{۳۷} و «مودرای درود»^{۳۸} آورده اند.

تصویر 8 الف : مودرای نیایش (Anjali-Mudra)

تصویر 8 ب : پیکره آوالیتشوارا، در حالت مودرای نیایش، مفرغ مس کوب و نقره کوب و جواهر نشان با مروارید فیروزه، تبت،

قرن 12 میلادی، بلندی : 17 سانتیمتر

مرجع تصویر : Tibetan Art Pl.6d

³⁶ Mudra of Salute

³⁷ Mudra of Respect (veneration)

³⁸ Mudra of Worship

این حالت دست، نه تنها در میان پیروان اکثر ادیان شرقی پدیده ای رایج و شناخته شده است، بلکه به عنوان سلام و درود در معاشرت های روزمره نیز به کار می رود. در «انجالی - مودرا» کف دو دست به حالت عمودی به هم متصل می شوند و تا ارتفاع سینه - و گاهی تا زیر چانه - بالا می آیند مشابه همین حالت، میان مسیحیان و به هنگام دعا، رواج دارد.

در هند و ژاپن برای ادای احترام به شمایل ایزدان، بودا یا قدیسان در معابد، از همین حالت استفاده می شود.

این مودرا معمولاً برای ادای احترام و ابراز ارادت و بندگی - از سوی یک فرد عابد ارادتمند، به فرد، مقام یا نیروی بالاتر و بالاتر - اجرا می شود. لذا شمایل ها و تمثال های شخص بودا و ایزدان طراز اول آیین هندو در این حالت ساخته و پرداخته نمی شوند.

در تمثال های هندویی، معمولاً شخصیت هایی نظیر «هانومان» (Hanuman)³⁹ و «گارودا» (Garuda)⁴⁰ در حالت «انجالی - مودرا» به نمایش در می آیند. همچنین «رامانوجا» (Ramanuja) فیلسوف و معلم نامدار هندی (تاملیل) که در سال 1137 میلادی وفات یافت - در این حالت تصویر شده است.⁴¹

در شمایل نگاری بودایی، قدیسان و بودیساتواها اغلب در این حالت به نمایش در می آیند. بودیساتوا (Bodhisattva) واژه ای به زبان پالی (Pali) است و به معنای کسی است که به مرحله اشراق رسیده و یا در راه رسیدن به این مرتبه معنوی والاست. در شمایل نگاری بودایی، در پیکره های گروهی، عموماً شخص بودا توسط عده ای از بودیساتواها احاطه شده است (معمولاً بودا نشسته و بودیساتواها ایستاده است). یکی از حالات رایج دست برای بودیساتواها در چنین وضعیتی «انجالی - مودرا» است. این حالت، ارادت و ابراز بندگی قدیسان و بودیساتواها را نسبت به مرشد و پیشوایشان نشان می دهد. «انجالی - مودرا» را در زبان ژاپنی کونگوگاشو (kongo - gassho) می نامند.

³⁹ هانومان Hanuman، میمون اساطیری و از قهرمانان حماسه مقدس رامایانا (Ramayana) است. او به علت خدماتی که به «رام» (ایزد نامدار هندویی و تجلی هفتم ویشنو) انجام داد و او را در جنگ با «راوانا» (Ravana) اهریمن یاری نمود، مرتبه ای فرا مادی یافت و در جرگه خدایان وارد شد. تمثال هایی هانومان معمولاً در حالت اجرایی «انجالی - مودرا» دیده می شود. این حالت حکایت از عبودیت محض او نسبت به «رام» دارد.

⁴⁰ گارودا (Garuda) پرنده ای اسطوره ای و مقدس در آیین هندویی است، که او را می توان پرنده وحی دانست. گارودا در زندگی کریشنا (از ایزدان بسیار محبوب در آیین هندویی که به عنوان هدای عشق شهرت دارد) نقشی مهم ایفا می کند. کریشنا بر پشت گارودا تاریخ را از ابتدایی ترین مراحل طی می کند و همراه آن طبقات آسمان را در می نوردد. گارودا در بسیاری از تندیس هایی که از وی ساخته شده، گارودارا در حالت «انجالی - مودرا» نشان می دهد. این پرنده اساطیری به لحاظ صفات توصیف شده از آن، «براق»، مرکب پیامبر اکرم (ص) در سفر معراج را تداعی می کند. برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به «امیر حسین ذکریگو، «اسرار اساطیر هند» فکر روز، 1377.

⁴¹ John Murray, pp. 133-34

در برخی از شمایل‌ها دیده شده است که سرانگشتان یک دست در لابلای انگشتان مقابل قرار می‌گیرند. این حالت، رمزی از یگانگی میان دو ساحت و مادی است.^{۴۲} برخی از منابع، حالت اخیر را تحت عنوانی مجزا و نامی متفاوت آورده‌اند و آن را «واجراپراداما - مودرا» (Vajrapradama -Mudra) خوانده‌اند.^{۴۳} مفهوم نمادین مودرای اخیر «اعتماد به نفس بدون تزلزل» است.

منابع و ماخذ

- Thomas, E.J., The life of Buddha as Legend and History, London, 1949.
- Werner, karel (ed). Symbols in Art and Religion, Delhi 1991.
- John Murvay, Jamesltall Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art, London
- _ Jan knappert, An Encyclopedia of Myth and Legend, Indian Mythology
- Nitiikumar, Mudras of the great Buddha: Symbolic Gestures and postures, Article of The month August 2001, www.exotlcindia. Com
- Dr. Radma Sudhi, Symbols of Art, Religion and Philosophy, New Delhi, 1988.
- Mudra" by Dale Sunders, in the "Encyclopedia of Religion" (ed.M.Eliade), Ny, 1987."
- Mark shumacher,www.onmarkproductions.com/html/mudra_Japan. Shtml
- Fredrick W. Bunce, A Dictionary of Buddhist and Hindu Iconography , New Delhi 1997
- Anna L. Dallpiccola , Dictionary of Hindu Lore and Legend, London,2002
- Singh, Nagendra Kr. (ed.), international Encyclopedia of Buddhism, New Delhi, 1997.
- امیر حسین ذکرگو، تحول شمایل نگاری بودایی در امتداد جاده ابریشم، هنرنامه، پاییز 1378، سال دوم، شماره 4
- امیر حسین ذکرگو، از کوروش تا آشوکا : سیری تطبیقی در هنرهای باستانی و باورهای دینی هند و ایران، هنر نامه، پاییز 1377، سال اول، شماره 1

⁴² همان

⁴³ mark shumacher

- امیر حسین ذکرگو، اسرار اساطیر هند، فکر روز، 1377

- امیر حسین ذکرگو، ترجمه و تحقیق، مقدمه ای بر هنر هند، آناندا کوماراسوامی، فرهنگستان هنر و انتشارات روزنه، 1382.

منابع تصویر

- Y.Krishan

The Buddha Image: Its Origins and Development New Delhi 1996.

- Barbara Lipton and Nima Dorjee, Ragnubs Treasures of Tibetan Art: Collection of Jacques Marchis Museum of Tibetan Art New York, Oxford, 1996

- Amy Heller

Tibetan Art, Milan, Italy, 1999.

- John Murray

James Hall Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art, Illustrated by chris puleston, London, 1994.

فهرست واژه های سانسکریت (راهنمای اعراب گذاری)

Mudra

Abhaya_ Mudra

Varada_ Mudra

Dhyana_ Mudra

Padmasana_ Mudra

Temborin_in

Vitarka_ Mudra

Vajra_ Mudra

Jnana_ Mudra

Dakshina chara

Bhumisparsha_ Mudra

Anjali_ Mudra

Gaduda

Vajrapradama_ Mudra

Kongo_gassho

